

I. ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ОНОМАСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Zofia Abramowicz
Uniwersytet w Białymstoku,
e-mail: abramowicz.zofia208@gmail.com

УДК 811.162.1'373.2(438)

ZNACZENIE BADAŃ REGIONALNYCH DLA ONOMASTYKI NARODOWEJ

Słowa kluczowe: nazewnictwo osobowe, zróżnicowanie etniczne, antroponimia Podlasia, antroponimia Śląska, onomastyka polska, badania regionalne.

W artykule omówiono aktualne problemy toponimii i antroponimii na przykładzie różnych regionów Polski, w szczególności z Podlasia i Śląska. Zwraca się uwaga na ogólnych i charakterystycznych cechach nominacji. Artykuł zawiera ogromny materiał ilustracyjny.

Zofia Abramowicz
Uniwersytet w Białymstoku

THE IMPORTANCE OF REGIONAL RESEARCH FOR NATIONAL ONOMASTICS

Key words: personal name, ethnic difference, the anthroponymy of Podljas'e, the anthroponymy of Śląsk, Polish onomastics, regional research.

The article represents topical problems of toponymy and anthroponymy on the material of different regions of Poland, Podljas'e and Śląsk in particular. The common and different features of nomination are emphasized. The vast illustrative material is given.

Każdy naród ma własną historię, która w dużym stopniu znajduje potwierdzenie w warstwie pro prialnej jego języka. Badania nad nazewnictwem osobowym i geograficznym mają charakter wieloaspek towy i wymagają wiedzy interdyscyplinarnej. Zmiana przynależności państwowej pociągała za sobą zmiany w nazewnictwie geograficznym oraz w znaczący sposób wpływała na funkcjonowanie nazewnictwa osobowego.

Toponimia

Ustalenie pierwotnego brzmienia toponimu wymaga czasami znu dnych poszukiwań archiwalnych i analizy zmian językowych, jakie zachodziły na określonym terytorium w naturalny bądź wymuszony sposób. Nazewnictwo geograficzne [1] oraz wewnątrzmijskie wymagało uporządkowania i dostosowa nia do nowych realiów historycznych i politycznych. Powojenne władze obrały różne sposoby realizacji tego zadania:

1. Pozostawiano nazewnictwo historyczne adaptując je do polszczyzny, np. **Malbork** – niem. nazwa Marienberg, spolszczona – Malbork (w przeszłości stolica państwa krzyżackiego); po II wojnie światowej Malbork.

2. Przywracano nazwę historyczną w wersji znanej rdzennym mieszkańcom tych ziem adaptując do polszczyzny, np. **Elk** – pierwotna nazwa od pruskiego lub jaćwieskiego lek 'lilia wodna', lub słowa łęg 'nadrzeczna łąka'. Krzyżacy nadali miastu nazwę niemiecką, w historycznych dokumentach występują różne warianty nazwy niemieckiej: Licke, Lick, Lik, Lueck, Lyck; obecna nazwa od wyrażenia przyimkowego ze *Łku* > z *Elku*, we *Łku* > w *Elku*; po II wojnie światowej – Elk. Niektóre nazwy miejscowości całkowicie zmieniono. Najczęstszym powodem zmiany nazwy była m. in. chęć upamiętnienia wybitnych obrońców polskości Warmii i Mazur. Odzwierciedla się to w nazewnictwie takich miast jak: **Giżycko** – pierwotna nazwa Łocze, niem. Lotzen, po II wojnie światowej – Lec, od

sierpnia 1945 roku – Łuczany; od 1946 roku Giżycko na cześć Gustawa Gizewiusza (Giżyckiego); **Mragowo** – niem. nazwa Sensburg lub Regensburg, spolszczona Ządzbork lub Ządzbork (do 1947 roku), od 1947 r. Mragowo w celu uczczenia pamięci jednego z najwybitniejszych obrońców języka polskiego i polskości Warmii i Mazur – Krzysztofa Celestyna Mragowiusza; **Kętrzyn** – pierwotnie gród o pruskiej nazwie Rast, strażnica krzyżacka, a następnie miasto o niem. nazwie Rastenburg, polska Rastembork i warianty Raściborz i Racibórz; od 1946 roku Kętrzyn od nazwiska Wojciecha Kętrzyńskiego, historyka z XIX wieku walczącego z germanizacją Mazur.

Podobne zmiany zachodziły w urbanonimii. Nazwy ulic i innych obiektów wewnątrzmijskich poddawano adaptacji fonetycznej i graficznej, kalkowano lub przemianowywano [2]. O podjęciu decyzji w dużym stopniu pomagała wiedza na temat historii i różnych uwarunkowań rozwoju miast i miasteczek danego regionu.

Antroponimia

W onomastyce polskiej niejednokrotnie padalo pytanie o nazwiska Polaków i nazwiska polskie. Przeglądając Słownik K.Rymuta [3] natrafiamy na nazwy osobowe ukształtowane na bazach słowiańskich i obcych. Zgromadzony zasób antroponimów regionu Podlasia w zdecydowany sposób będzie się różnił od zasobu i jakości nazewnictwa np. Śląska, ponieważ historia i uwarunkowania polityczne w obu regionach były inne. W obu zestawach nazewnictwa regionalnego znajdują się zjawiska i cechy wspólne, chociaż znacznie więcej będzie między nimi różnic, ponieważ inaczej przebiegało osadnictwo i inne były warunki rozwoju gospodarczego i kulturowego na przestrzeni wielu stuleci, zwłaszcza po utracie niepodległości.

Zróźnicowanie etniczne, językowe i kulturowe znajduje potwierdzenie w warstwie proprialne. Aspekt kulturowy, oparty przede wszystkim na wyznaniu i religii, najsilniej przejawia się w zasobie imienniczym. Każda grupa etniczno-wyznaniowa swoim dzieciom nadawała imiona z własnego systemu imienniczego dostosowanego do swojego języka lub gwary. Porównajmy imiona [5] w pełnych formach podstawowych u katolików: *Albert, Ambroży, Benedykt, Jan, Stanisław, Władysław* itp.; prawosławnych: *Borys, Demid, Fieodor, Foma, Grigorij, Ilia, Timofiej, Warfolomiej* itp. Wyznawcy islamu – Tatarzy nadawali swoim dzieciom imiona związane z tureckim i arabskim kręgiem kulturowym: *Abra-gim/Ibragim, Achmet, Ali, Bajazyd, Murtuza, Mustafa, Omar, Tamerlan* itp. W podobny sposób do nominacji podchodzili wyznawcy judaizmu – Żydzi i Karaimowie: *Aron, Abram, Beniamin, Becalel, Chaim, Dawid, Hirs, Iechak, Jakub, Lew, Szymon* itp. Na grupę etniczną wskazują także nazwiska odetniczne: *Cygan, Czerkas, Grek, Lach, Litwin, Kaszuba, Mazur, Moskal, Watach, Żyd* itp. Zróźnicowanie językowe i gwarowe odzwierciedla się w nazwiskach odimiennych przekształconych fonetycznie i strukturalnie pod wpływem języków i gwar funkcjonujących na Podlasiu: *Anchim, Ancusko, Andrejko, Androzenia, Chomko, Jurgiel i Jagustynik, Jędrzyk, Jozwik, Juzik, Maciejew* itp.; oraz nazwach opartych na bazach apelatywnych: *Barkun* (ap. brus. barkun 'trawa polna'), *Białowąs i Białous* (por. wsl. us 'wąs'), *Ciolek, Ciwun* (ap. ciwun, tiwun 'urzędnik ziemski w średniowiecznej Litwie i Białorusi), *Dolhij* (ap. ukr. dowhyj, brus. douhi 'długi'), *Dorff* (ap. niem. Dorff 'wieś'), *Drąg, Drozd, Kiermus* (ap. lit. kermuse 'dziki czosnek'), *Mądry, Mąka* itp.

Koegzystencja różnych języków, wyznań, kultur w dłuższej perspektywie prowadzi do interferencji na wszystkich poziomach życia społecznego i kształtowania się synkretycznej kultury regionu. W obszarze nazewnictwa na Podlasiu przejawia się to zazwyczaj w przejściu przez ludność napływową od miejscowej ludności słowiańskiej pewnych modeli nazewnictwa i stosowaniu tych samych zasad przy tworzeniu deminutywnych form od imion z własnego zasobu imienniczego, następnie dodatkowych określeń tworzących podstawy formalne dla kształtowania się nazwiska zwyczajowego. Porównajmy imiona derywowane za pomocą tych samych sufiksów u Słowian oraz ludności niesłowiańskiej, zwłaszcza Tatarów i Żydów:

-ko:

Słowianie: *Andrejko, Blaszk, Bucko, Chamko, Stanko* itp.

Tatarzy: *Abdyszko, Ainishko, Alejko, Bańko, Bolatko* itp.

Żydzi: *Awraszko, Berko, Biszko, Boruszko, Calko, Piorko (< Percc), Psczołko* itp.

-ek:

Słowianie: *Bartek, Błażek, Dobek, Florek, Frączek, Janek, Klimek* itd.

Tatarzy: W imionach tatarskich typu: *Belek, Selimbek, Tynibek* i in. element **-ek** należy do tematu imienia, więc formy te nie powstały na tym terenie w wyniku derywacji sufiksальной, ale mogły wpłynąć na zwiększenie popularności takich struktur:

Żydzi: *Abramek, Boruszek, Berek* (< Ber), *Honek, Dawidek, Dawydek, Jurek* itp.

-ik / -yk / -czyk:

Słowianie: *Boryszyk, Fomik* (< Foma), *Ignaczyk, Jagustynik, Janczyk* itp.

Tatarzy: *Asanczyk, Bajczyk, Jednaczyk, Odnaczyk, Kudajczyk* itp.

Żydzi: *Hercyk, Haszyk, Icyk* itp.

-uk / -czuk:

Słowianie: *Andruk, Grzesiuk, Haniuk, Hrynczuk, Janczuk* itp.

Tatarzy: Należy pamiętać, że w imionach tatarskich element **-uk** może należeć do tematu pełnego imienia i nie zawsze takie formy powstawały na tym terenie w wyniku derywacji sufiksальной, por. *Siunduk* (< tur. Söndük) i *Achuk* (< Jachia). W źródłach występują imiona: *Ajniuk, Ajziuk, Balzuk, Dzieszuk, Kazuk* itp.

Żydzi: *Icuk, Koniuk* itp.

-ka:

Słowianie: *Osiwka* (< Iosif), *Sawka, Sanka, Saszka, Wańka* itp.

Tatarzy: *Czepka* itp.

Żydzi: *Ronka* (< Aron), *Calka* (< Beccalcl), *Biszka / Byszka* (< Biniamin), *Fromka* (< Efraim), *Ilka* (< Ilia), *Jośka* (< Josef), *Judka* (< Juda) itp.

Nazwisko na Podlasiu zaczęło kształtować się nieco później niż w pozostałych regionach Polski i powstawało w podobny sposób u wszystkich mieszkańców Podlasia. We wszystkich grupach etniczno-wyznaniowych pojawiły się strukturalnie tożsame formacje antroponimiczne. Różnice pomiędzy grupami etnicznymi przejawiają się zazwyczaj w podstawach słowotwórczych nazwisk odimiennych i odapelatywnych oraz niektórych strukturach obcego pochodzenia. Porównajmy w nazwiskach patronimicznych kilka najbardziej charakterystycznych struktur:

-ic(z) / -owic(z) / -ewic(z):

Słowianie: *Babicz* (Nieścier *Babicz* 1551), *Bilbicz* (Franciscus *Bilbicz* 1673), *Abramowicz* (Wolos *Abramowicz* 1551, Wojciech *Abramowicz* 1580), *Adamowicz / Jadamowicz* (Woyciul *Adamowicz* 1558, Michal *Jadamowicz* 1565) itp.

Tatarzy: *Ajsicz* (Wojna *Ajsicz*, Asan *Ajsicz* 1631), *Bajkozicz* (Alej *Bajkozicz* 1631), *Bakazicz* (Araz *Bakazicz* 1565), *I'ursicz* (k. Mustafa *I'ursicz* 1690), *Jechanszyc* (Soltan *Jechanszyc* 1631) itp.

Żydzi: *Abramowicz* (Juda *Abramowicz*, Slloma *Abramowicz* 1571), *Ajzykowicz* (Iosiela *Ajzykowicz* 1771-1772), *Aronowic* (Moszko *Aronowic* 1635, Dawid *Aronowic* XVII), *Aronowicz* (Jankiel *Aronowicz*, Pinchas *Aronowicz* 1774) itp.

-ik / -yk / -czyk:

Słowianie: *Adamik* (Grzegorz *Adamik*, Pawel *Adamik* 1662), *Arciszyk* (Simon *Arciszyk* 1662), *Babaik* (Michal *Babaik* 1565), *Antonik* (Mikołaj *Antonik* 1565, Samuylo *Antonik* gospodarz 1662) itp.

Tatarzy: *Czernik* (K Chasion *Czernik* z Melchowicz 1683), *Adnaczyk* (tatarin *Adnaczyk* 1555), *Beleczyk* (Czerewije *Beleczyk* 1528) itp.

Żydzi: *Froimik* (Lewko *Froimik* 1662), *Cybulezyk* (Moszko *Cybulezyk* XVII), *Lipczyk* (Ilia *Lipczyk* 1576), *Robaczyk* (Leybko *Robaczyk* 1654) itp.

-ak / -'ak:

Słowianie: *Bielszczak* (nobilis Adamus Wyczolkowski *Bielszczak* 1662), *Borkulak / Borkulak* (Bartholomeo Chibowski *Borkulak* 1583, nobilis Albertus *Borkulak* 1662): por. lit. n. os. *Barkulis* (LPŽ I 198) itp.

Tatarzy: *Czerniak* (Aleksander *Czerniak* z Łukiszek 1690), *Półtorak* (Towarzysz Eljasz *Półtorak* 1786): por. n. os. *Półtor* 'spadkobierca półtorej części majątku' itp.

Żydzi: *Charlak* (Lachman Cherszkowicz *Charlak* 1771): por. ap. wsl. charlo 'gardło' Dal., *Liwak* (Chaim *Liwak* 1771): por. im. hebr. Lewi, jid. Lejb > Lejwa, Lew, por. n. m. Liwa SG, itp.

-ek:

Słowianie: *Białaszek* (Maciej *Białaszek* 1565), *Bierniczek* (Wasko *Bierniczek* 1662), *Budek* (szl. Stanisław *Budek* 1569), *Cibek* (Jan *Czibek* 1560-1563), *Czortek* (Wojtek *Czortek* 1577) itp.

Tatarzy: w imionach tatarskich **-ek** występuje jako część elementu **-bek**, np. *Aziubek*, *Chelembek*, *Selimbek* i w niektórych innych imionach, np. *Belek*, *Chalek* i in., natomiast w słowotwórstwie nazwisk sufiks **-ek** zazwyczaj nie był wykorzystywany.

Żydzi: *Berek* (Abrahama *Berka* krawca... 1771-72), *Brechaczek* (Szmerla *Brechaczka* 1662), *Honek* (Hiersz *Honek* 1794), *Żydek* (Jakubowi *Żydkiowi* 1662) itp.

-uk / -czuk:

Słowianie: *Adamczuk* (Piotr *Adameczuk* 1662), *Adamiuk* (Wawryn *Adamiuk* 1662), *Bojarczuk* (Iwan *Bojarczuk* 1662), *Baraniuk* (Chwiedko *Baraniuk* 1662), *Boltruk* (Szymko *Boltruk* 1578), *Chroluk* (Bartosz *Chroluk*, Omelian *Chroluk* 1662),

Tatarzy: w nazewnictwie tatarskim element **-uk**, podobnie jak **-ek**, występuje zazwyczaj w imionach: *Ajniuk*, *Ajziuk*, *Misiuk* i in. W słowniku nazwisk można spotkać pojedyncze przykłady takich nazw, np. *Achuk* (brat jego *Achuk* 1520), ale ilustracja nie daje podstaw twierdzić, że jest to nazwisko.

Żydzi: *Andzeluk* (Herszko *Andzeluk* 1764), *Garbarzuk* (Słoma *Garbarzuk* 1662), *Litmanczuk* (Szmoyłowi *Litmanczukowi* Żydowi 1750), *Mowszuk* (Chaim Bendetowicz *Mowszuk* 1794), *Pinczuk* (Jankiel *Pinczuk* 1726) itp. [6].

Przy zestawieniu antroponimii Podlasia z nazewnictwem osobowym Śląska wyraźnie widać różnice, które wynikają z innych warunków rozwoju terytorialnego. Podstawowe kategorie konceptualizacji, takie jak przywiązanie do małej ojczyzny, języka i gwary, wartości rodzinnych, tradycji, zwyczajów, obrzędowości przez wieki kształtowały także nazewnictwo osobowe tej ziemi i znajdują potwierdzenie w dzisiejszych nazwiskach Ślązaków.

Jeśli dla regionu Podlasia charakterystyczne są nazwiska oparte na bazie imion typowych dla ludności prawosławnej z cechami gwar wschodniosłowiańskich (*Chwiedko*, *Chomko*, *Hryh*, *Ryhor*, *Wolos* [< im. cerk. Własij] itp.) oraz wsl. i lit. lekcyce apelatywnej (*Barkun*, *Biełyj*, *Dolhij*, *Kiermus*, *Kierzula*, *Kiskiel* itp.), to dla Śląska typowymi będą nazwiska [7] oparte na imionach katolickich lub protestanckich z cechami języka polskiego, czeskiego i niemieckiego oraz gwary śląskiej (*Albert*, *Alfons*, *Antosik*, *Anzelmi*, *Alter*, *Bager*, *Baniok*, *Bartel*, *Bednorz*, *Bezdek* [ap. czes. bezdek 'glupiec'], *Bityda* [gw. ciesz. 'bieda'], *Blaisok*, *Blyśniok*, *Dostal*, *Gołymbiosz*, *Henscholek* itp.). Nazwiska potwierdzają również obecność na podlaskiej ziemi Tatarów (*Ajdarowicz*, *Bajramowicz*, *Mustaficz*, *Usejnowicz*) i licznej diaspory żydowskiej (*Izraelowicz*, *Jankielowicz*, *Izakowicz*, *Rywkin* itp.). Na Śląsku nie ma diaspory Tatarów, chociaż pojedyncze akcenty turecko-tatarskie znajdziemy, np. nazwisko *Ali*, zaś nazwiska żydowskie nie wyróżniają się w tak widoczny sposób jak na Podlasiu, ponieważ nikną w gąszczu nazw niemieckich (*Aldag*, *Amler*, *Arndt*, *Autenrieth*, *Bachmann*, *Bachrach*, *Blumenkrauz*, *Blumenthal*, *Fleischer* itp.). Nie dominują też nazwiska na **-owicz/-ewicz**, chociaż ten ogólnosłowiański typ nazwiska patronimicznego jest tutaj też znany por.: *Adamowicz*, *Betnerowicz*, *Brodowicz*, *Burkowicz*, *Cholewkiewicz*, *Duchowicz*, *Gieruskiewicz*, *Hankiewicz*, *Jankowicz*, *Jędrkiewicz*, *Królowicz*, *Masiewicz*, *Matejkowicz*, *Mattenkiewicz*, *Prokopowicz* itp. i w stolskim wariacie **-owic**: *Blaszczekowic*; **-ic**: *Grodzienic*, *Iwanczic*; **-icz**: *Kotwicz*. Dla Śląska typowe są przede wszystkim nazwy osobowe z gwarowymi cechami językowymi, nazwiska odciniczne, odapelatywne, oparte na apelatywach różnych języków oraz obce nazwiska pochodzenia czeskiego lub niemieckiego, które uległy modyfikacji fonetycznej i adaptacji do polszczyzny.

Zestawiając oba regiony możemy wyodrębnić też elementy wspólne, które tworzą tę podstawową tkankę antroponimii polskiej. Należą do nich:

- nazwiska odimienne powstałe na bazie polskich imion katolickich, które w wielu wypadkach pokrywają się w obu regionach:

Podlasie: Imię **Adam** lub **Jadam**: *Adameczyk*//*Adameczuk*//*Jadameczuk*, *Adamik*, *Adamiuk*, *Adamowicz*//*Jadamowicz*, *Adamowski*, *Adamów*//*Jadamow*; Imię **Aleksander**: *Aleksandrow*, *Aleksandrowicz*; Imię **Andrzej**, lac. **Andreas**: *Andreas*, *Andrejko*, *Androc(z)*, *Andros*, *Androsowicz*, *Andros(z)ewicz*, *Androw*//*Andrów* itp.; Śląsk: Imię **Adam**: *Adamczik*//*Adameczyk*//*Jadameczyk*,

Adamec//Adamiec//Jadamiec, Adamek //Jadamek, Adamik//Jadamik//Hadamik, Adamis, Adamowicz, Adamowski, Adamski; Imię Aleksander: Alex, Alexa; Imię Andrzej, łac. Andreas: Anders, Anderski, Andras, Andreas, Andres, Andreski, Andruch, Andrzejek, Andrzejewski, Andziel, Andzioł- nazwiska odmiejscowe z typowym dla polszczyzny sufiksem **-ski**:

Podlasie: *Babiński, Bagiński, Bagiński, Balicki* itp.

Śląsk: *Babczyński, Babiński, Baczyński, Bagiński, Bąkowski* itp.

- nazwiska odapelatywne (charakteryzujące i odzawodowe) powstałe na bazie leksyki polskiej:

Podlasie: *Paluch, Pastuch, Pąk, Piekarz, Piekło* itp.

Śląsk: *Bączek, Bicz, Bieda, Biskup, Bliźniak, Bogacz* itp.

Znajomość historii osadnictwa, języka, dialektów i kultury mieszkańców poszczególnych regionów oraz polityki państwowej prowadzonej w różnych okresach historycznych umożliwia nie tylko ustalenie poprawnej etymologii bądź motywacji nazewnictwa własnego, lecz także wyodrębnienie typowych dla danego narodu baz słowotwórczych i wspólnych elementów derywacyjnych determinujących rozwój i charakter narodowej onimii.

Literatura:

1. Historia nazewnictwa na Warmii i Mazurach jest przedstawiona na podstawie materiałów źródłowych zgromadzonych w archiwum Urzędu Miasta Elk oraz publikacji i opracowań: Achremczyk S, *Dzieje Mazur (Wschodnich)* (w:) Województwo suwalskie, przeszłość, teraźniejszość, perspektywy, red. J.Kopciał, Suwałki 1995; Czaplinski W., Galos A., Korta W., *Historia Niemiec*, Wrocław, 1981; www.pl.wikipedia.org; www.spartacus.schoolnet.co.uk/GERsa.htm.

2. Zob. Abramowicz Z., *Nazewnictwo miejskie Elku a tradycja kulturowa*, *Studia Śląskie* t. LXVII (2008), s. 21-34.

3. Rymut K., *Słownik nazwisk używanych w Polsce na początku XXI wieku*, Zakład Onomastyki Polskiej Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków, 2002 (wersja elektroniczna).

4. Bednarczyk L., *Językowy obraz Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Kraków, 2010, s. 25

5. Przykłady imion i nazwisk są zaczerpnięte z prac: Abramowicz Z., Citko L., Dacewicz L., *Słownik historycznych nazw osobowych Białostoczczyzny (XV-XVII w.)*, t. I, Białystok, 1997; t. II, Białystok 1998; Dacewicz L., *Antroponimia Tatarów litewsko-polskich w przekroju historycznym*, Białystok, 2012; też, *Antroponimia Żydów Podlasia w XVI-XVIII wieku*, Białystok, 2008.

6. Obszerniej na ten temat zob. Abramowicz Z., *Sykretyzm antroponimii Podlasia*, Poznańskie spotkania językoznawcze, t. XXVII, Poznań, 2014, s. 17-32.

7. Przykłady nazwisk śląskich są zaczerpnięte z będącej w druku publikacji I. Łuc, *Słownik nazwisk mieszkańców południowego Śląska XIX wieku*, Katowice, 2016.